प्रकरण – 2

संविधानातील तरतुदी

I] मूलभूत हक्क
II] मूलभूत कर्तव्ये
III] राज्याची मार्गदर्शक तत्वे

I मूलभूत हक्क –

① प्रस्तावना –

व्यक्तीच्या सर्वांगीण विकासासाठी समाजमान्य नैतिक कृतीला हक्क असे म्हणतात. नागरिकांच्या हक्काचा मुलभूत हक्काचा सविस्तर विचार भारतीय संविधानाच्या तिसऱ्या प्रकरणात कलम 12 ते 35 मध्ये करण्यात आलेला आहे. भारताने मूलभूत हक्काचा स्विकार अमेरिकेकडून केलेला आहे. व्यक्तीच्या सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक, शैक्षणिक विकासासाठी व लोकशाहीच्या यशासाठी मुलभूत हक्काची आवश्यकता असते. या मुलभूत हक्का-स न्यायालयीन संरक्षणही प्राप्त झालेले आहे. भारतीय संविधानातील कोणताही हक्क अमर्याद स्वरुपाचा नाही. प्रत्येक हक्कावर योग्य निर्बंध घालण्यात आलेले आहेत. इतर देशाच्या तुलनेत सविस्तरपणे हक्काची मांडणी करण्यात आलेली आहे. सकारात्मक व नकारात्मक अधिकाराची तरतूद देशातील नागरिक व व्यक्तिसाठी करण्यात आलेली आहे. असे असले तरी संकटकाळात (आणीबाणीच्या काळात) नागरीकाचे मुलभूत हक्क स्थगीत केले जातात. मूलभूत हक्कात संशोधन करण्याचा अधिकार संसदेला देण्यात आलेला आहे.

~~नागिर~~ नागरिकांच्या अधिकार किंवा हक्का-बाबत सर्वप्रथम विचार इंग्लडच्या 1295 च्या मॅग्ना-कार्टाच्या सनदेमध्ये मांडण्यात आलेला आहे. इ.स. 1776 ची अमेरिकन राज्यक्रांती, 1789 ची फ्रेंच राज्यक्रांती, मानवी हक्काच्या संदर्भात झालेली आहे. 10 डिसेंबर 1948 ला संयुक्त राष्ट्रसंघानेही मानवी हक्काचा जाही-रनामा प्रसिद्ध केला. त्यावरुन आज संपूर्ण जगभरामध्ये

10 डिसेंबर हा दिवस मानवी हक्क दिन म्हणून साजरा केला जातो.

② भारतीय संविधानातील मुलभूत अधिकार-

भारताच्या मुळ संविधानात कलम 12 ते 35 मध्ये एकूण 7 मुलभूत अधिकाराचा उल्लेख करण्यात आला आहे. परंतु 1978 च्या 44 व्या घटनादुरुस्तीनुसार संपत्तीचा अधिकार मुलभूत अधिकाराच्या यादीतून कमी करण्यात आला. त्यामुळे 1978 पासून मुलभूत हक्काच्या यादीत 6 अधिकाराचा समावेश आहे, संविधानाच्या कलम 12 मध्ये राज्य म्हणजे काय ते स्पष्ट करण्यात आले आहे. 13 व्या कलमात मुलभूत हक्काच्या विरुद्ध कायदा करण्याचा अधिकार संसदेला ~~आहे~~ नाही हे सांगण्यात आलेले आहे.

समतेचा अधिकार (कलम 14 ते 18)

संविधानाच्या कलम 14 ते 18 मध्ये समतेच्या हक्काचा उल्लेख करण्यात आलेला आहे. त्यामध्ये

कायद्यासमोर समानता (कलम 14)

कलम 14 नुसार भारतातील सर्व नागरिकांना कायद्यासमोर समान लेखले जाईल. जात, धर्म, वंश, लिंग, प्रांत, रंग, श्रीमंत-गरीब, वरिष्ठ-कनिष्ठ असा कोणत्याही प्रकारचा भेदभाव केला जाणार नाही. हा मर्यादित हक्क आहे.

भेदभाव नसावा (कलम 15)

कलम 15 नुसार सार्वजनिक ठिकाणी जात धर्म, वंश, लिंग इत्यादीच्या आधारावर भेदभाव केला जाणार नाही. हा हक्कही मर्यादित आहे.

समान संधी (कलम 16)
कलम 16 नुसार सरकारी नोकरीमध्ये प्रवेश देताना भेदभाव न करता पात्रतेनुसार सर्वांना समान संधी दिली जाईल. परंतु हा हक्क मर्यादित आहे.

अस्पृशता बंदी (कलम 17)
कलम 17 नुसार अस्पृशता दूर करण्यात आली. अस्पृशता पाळणे हा गुन्हा आहे. अस्पृशता दूर झाल्याशिवाय समता प्रस्थापित होवू शकत नाही. हा हक्क मर्यादित आहे.

5) पदव्यांची समाप्ती (कलम 18)
कलम 18 नुसार पदव्यांचे संपुष्टीकरण करण्यात आले आहे. उदा. रावसाहेब, रावबहादूर, नवाब इ. पदव्या दिल्या जात होत्या. त्यांना विशेषाधिकार दिले जात होते. या विशेषअधिकारामुळे समाजात भेदभाव निर्माण होत होता. तो भेदभाव दूर करण्यासाठी कायद्याने पदव्या नष्ट करण्यात आल्या. हा हक्क मर्यादित आहे.
सरकारकडून भारतरत्न ही पदवी दिली जाते.

2) व्यक्ती स्वातंत्र्याचा अधिकार (कलम 19 ते 22)
संविधानाच्या कलम 19 ते 22 मध्ये व्यक्तिस्वातंत्र्याच्या अधिकारांचा वापर केला जातो. व्यक्ती विकासाठी, व्यक्तीच्या अंगी असलेल्या सद्गुणांच्या वृद्धी होण्यासाठी व्यक्ती स्वातंत्र्याची आवश्यकता असते. तसेच त्यावर योग्य व उचित बंधनेही टाकण्यात आली आहेत.

कलम -19
व्यक्तीला खालील अधिकार देण्यात आलेले आहेत.

भाषण व विचार स्वातंत्र्य
सभा घेण्याचे स्वातंत्र्य
संस्था / संघटना स्थापन करण्याचे स्वातंत्र्य
संचार स्वातंत्र्य
वास्तव स्वातंत्र्य
संपत्ती कमाविणे, खर्च करण्याचे स्वातंत्र्य
व्यवसाय करण्याचे स्वातंत्र्य.

२. या प्रत्येक स्वातंत्र्यावर मर्यादा आहेत.

कलम - 20 :-

20 व्या कलमानुसार अपराधी व्यक्तीला दोषसिद्ध करण्याचे स्वातंत्र्य प्राप्त झाले आहे. गुन्हेगारांनी केलेला गुन्हा जोपर्यंत सिद्ध होत नाही, तोपर्यंत त्याला शिक्षा देता येत नाही. एका गुन्ह्यासाठी एकच शिक्षा दिली जाते. कायद्याने सांगितलेल्या शिक्षेपेक्षा जास्त शिक्षा देतायेत नाही. व्यक्तीला स्वत: विरुद्ध साक्ष देण्यासाठी भाग पाडले जाणार नाही.

कलम २१ :-

२१ व्या कलमानुसार व्यक्तीच्या जीवित स्वातंत्र्याचे संरक्षण करण्यात आले आहे. कायद्याने ठरवून दिलेल्या पद्धतीशिवाय अन्य त-हेने कोणत्याही व्यक्तीचे जीवन स्वातंत्र्य किंवा वैयक्तिक स्वातंत्र्य हिरावून घेतले जाणार नाही.

कलम २२ :-

२२ व्या कलमानुसार व्यक्तीला बंदीकरण व नजरबंदीपासून संरक्षण प्राप्त झाले आहे. अटक झालेल्या व्यक्तीला आपणांस कोणत्या कारणावरुन अटक झाली हे जाणून घेण्याचा अधिकार आहे. वकीलाचा किंवा कायदे पंडीताचा सल्ला घेवून आपला बचाव करण्याचे स्वातंत्र्य

व्यक्तीला आहे. अटक झालेल्या व्यक्तीला २४ तासांच्या आत न्यायालयासमोर उभे केले पाहिजे.

3) शोषणाविरुद्धचा अधिकार :- (कलम 23 व २४)
संविधानाच्या कलम २४ व २५ मध्ये शोषणाविरुद्धचा अधिकार सांगण्यात आलेला आहे. २३ व्या कलमानुसार व्यक्तीचे व्यक्तीकडून शोषण केले जाणार नाही. माणसांची खरेदी-विक्री केली जाणार नाही. देशातून गुलामगिरी, शोषण नष्ट करण्यासाठी तसेच सक्तीने सक्तीने काम करुन घेण्यास बंदी घालण्यात आली आहे. (२४ व्या कलमानुसार १४ वर्षाखालील लहान मुला-मुलींना खाणी-कारखाने व इतर धोक्याच्या ठिकाणी काम करण्यास बंदी घाल-ण्यात आली आहे.

4) धर्मस्वातंत्र्याचा हक्क- (कलम 25 ते 28)
संविधानाच्या कलम 25 ते 28 मध्ये धर्मस्वातंत्र्याचा अधिकार स्पष्ट करण्यात आलेला आहे. 25 व्या कलमानुसार प्रत्येक व्यक्तीला आपल्या इच्छेनुसार कोणत्याही धर्माचा स्विकार करण्याचे, प्रचार करण्याचे, पुजा-विधी उपासना करण्याचे अधिकार देण्यात आले आहेत. 26 व्या कलमानुसार प्रत्येक व्यक्तीला धार्मिक संस्था स्थापन करण्याचा अधिकार आहे. 27 व्या कलमानुसार धर्माच्या नावावर कोणासही सक्तीने पैसा गोळा करता येणार नाही. 28 व्या कलमानुसार शिक्षण संस्थेमधून धार्मिक शिक्षण देण्यावर बंदी घालण्यात आली आहे.

5) संस्कृती आणि शिक्षणाचा अधिकार- (कलम 29 व 30)
भारतीय संविधानाच्या कलम 29 व 30 मध्ये संस्कृती व शिक्षणाचा हक्क सांगण्यात आलेला आहे. 29 व्या कलमानुसार भारतामध्ये राहणाऱ्या प्रत्येक नागरिकाला

आपली भाषा, कला, लिपी आणि संस्कृतीची जोपासना करण्या-चा अधिकार आहे. भारतातील अल्पसंख्याकांनाही आपल्या संस्कृतीचे संरक्षण करता यावे, या हेतूने हा अधिकार प्रत्ये-काला देण्यात आलेला आहे. ३० व्या कलमानुसार प्रत्ये-काला शिक्षणाचा अधिकार प्राप्त झालेला आहे. अल्प अल्पसंख्याक जातीनांही स्वतःच्या आवडीनुसार धर्म किंवा भाषेच्या आधारावर शिक्षण संस्था चालविण्याचा अधिकार आहे. देशातील प्रत्येक व्यक्तीला आपल्या आवडी-नुसार व पात्रतेनुसार शिक्षण घेण्याचा अधिकार आहे.

6) संपत्तीचा अधिकार (कलम ३१)

1978 मधील 44 व्या घटना-दुरुस्तीनुसार मुलभूत हक्काच्या यादीतून संपत्तीचा अधि-कार कमी करण्यात आला आहे.

7) घटनात्मक उपाययोजनेचा अधिकार / दाद मागण्याचा अधिकार (कलम ३२)

नागरिकांच्या वरील सर्व मुलभूत अधिकारांचे संरक्षण करण्यासाठी संविधानाच्या कलम 32 ते 35 मध्ये घटनात्मक उपाययोजनेच्या अधिकाराची तरतूद करण्यात आली आहे, हा अधिकार म्हणजे राज्यघटनेचा आत्मा आहे. या अधिकाराद्वारे नागरिकांना पाच प्रकारचे अर्ज करून आपल्या हक्काचे संरक्षण करता येते.

i) बंदी प्रत्यक्षीकरण -

यास habies corpus असे म्हणतात. habies corpus हा लॅटिन भाषेतील शब्द असून लॅटिन भाषेत त्याचा अर्थ आम्हाला शरीर द्या असा होतो. कोणत्याही व्यक्ती-ला बेकायदेशीरपणे अटक झाली असेल, अन्यायपूर्वक दंड केला असेल तर ती व्यक्ती स्वतः किंवा नातलगाकडून अर्ज करू शकते. याला बंदी प्रत्यक्षीकरण असे म्हणतात.

II) परमादेश - (Mendamas)

ला लॅटिन शब्द असून लॅटिन भाषे शब्द असून त्याचा Mendamas अर्थ आम्ही आज्ञा देतो, असा होतो. एकाद्री सरकारी व्यक्ती किंवा संस्था आपल्या कर्तव्याचे पालन करत नसेल त्यामुळे इतरांवर अन्याय होत असेल, तर आपणांस न्यायालयामध्ये अर्ज करता येतो. त्यास परमादेश असे म्हणतात.

III) प्रतिषेध -

एखादा खटला कनिष्ठ न्यायालयात चालत असताना तो नियमानुसार चालत नसल्यास किंवा त्या न्यायालयाला तो खटला चालविण्याचा कायदेशीर अधिकार नसल्यास त्या खटल्याची सुनावणी लहकूब करावी. असा अर्ज वरिष्ठ न्यायालयाकडे करता येतो. त्यास प्रतिषेध असे म्हणतात.

DACL

IV) अधिकार पृच्छा -

पात्रता नसताना जर कोणी सरकारचे किंवा सार्वजनिक पद भुषविले असेल, त्यामुळे व्यक्तीच्या मुलभूत हक्कावर आक्रमण होत असेल तर त्या व्यक्तीच्या पदग्रहण करण्याविषयीची पृच्छा किंवा चौकशी करण्याचा अधिकार व्यक्तीला आहे.

V) उत्प्रेक्षण -

कनिष्ठ न्यायालयाकडे चालणारा खटला वरिष्ठ न्यायालयाने चालवावा, अशी विनंती करणारा अर्ज म्हणजे उत्प्रेक्षण होय.

इत्यादी अनेक अधिकार भारतीय संविधानाच्या कलम 12 ते 35 मध्ये समाविष्ट करण्यात आलेले आहेत.

कलम- 33 -

देशातील सैनिक, पोलीस, गुप्तचर यांच्या मुलभूल अधिकारामध्ये बदल करण्याचा अधिकार संसदेला आहे.

कलम ३४ -

एखादया लष्करी कायदयानुसार एखादया विशिष्ठ भागामध्ये तो कायदा लागू केला जात असेल तर त्या कायदयानुसार कोणालाही मुलभूत अधिकार वापरता येत नाहीत. त्यावर बंधने घातले आहेत.

कलम 35 -

मुलभूत हक्काची अमंलबजावणी करण्याचे कार्यही हे संसदेचे आहे. त्याचा अधिकार राज्याच्या कायदेमंडळाला असणार नाही.

२. मुलभुत कर्तव्य :-

मुलभूत अधिकारांबरोबर नागरिकांना आपल्या कर्तव्याची जाणीव व्हावी, यासाठी मुलभूत कर्तव्यांचा समावेश 1976 मध्ये संविधानामध्ये करण्यात आलेला आहे. मुळ संविधानात किंवा 1976 च्या अगोदर मुलभूत कर्तव्याचा समावेश संविधानामध्ये नव्हता. सरदार स्वर्णसिंह समितीच्या शिफारशीनुसार 1976 मध्ये 42 वी घटनादुरुस्ती करुन संविधानाच्या कलम 51 (अ) मध्ये 10 मुलभूत कर्तव्याचा समावेश करण्यात आलेला आहे. साम्यवादी देशाकडून किंवा सोव्हियत रशियाकडून भारताने मुलभूत कर्तव्याचा स्विकार केलेला आहे.

अधिकार आणि कर्तव्य या एकाच नाण्याच्या दोन बाजू आहेत. अधिकाराशिवाय कर्तव्यास व कर्तव्याशिवाय अधिकारास काहीच महत्व नाही. देशातील नागरिकांना कर्तव्याशिवाय केवळ अधिकार दिल्यास देशात गोंधळ, गडबड, अराजकता निर्माण होते. तसेच नागरिकांना अधिकारांशिवाय केवळ कर्तव्य दिल्यास देशात गुलामगिरीचे वातावरण निर्माण होईल. देशामध्ये गोंधळ, गडबड, अराजकता, गुलामगिरी, शोषण होऊ नये यासाठी नागरिकांना अधिकारांबरोबरच कर्तव्य बहाल करण्यात आले आहेत.

देशातील नागरिकांनी मुलभूत कर्तव्याचे पालन केले नसल्यास त्यांना दंड, शिक्षा नाही. मुलभूत कर्तव्य न्याय प्रविष्ठ नसतात, असे असले तरी देशातील प्रत्येक नागरिक मुलभूत कर्तव्याचे पालन करत असतोच. मुलभूत अधिकार देशातील व्यक्तींना व नागरिकांना देण्यात आलेले आहेत. संविधानातील काही कर्तव्य नैतिक स्वरुपाचे तर काही नागरी स्वरुपाचे कर्तव्य आहेत.

इ.स. 2002 मध्ये 86 व्या घटनादुरुस्तीनुसार मुलभूत कर्तव्यांच्या यादीमध्ये नवीन एका कर्तव्याचा समावेश करण्यात आलेला आहे. यामुळे मुलभूत कर्तव्यांची ~~समस्या~~ संख्या 11 झाली आहे. त्याचा विचार पुढीलप्रमाणे :

1) राज्यघटना, राष्ट्रगीत व राष्ट्रध्वज यांचा आदर राखणे.

2) स्वातंत्र्य लढयातील प्रेरक ठरलेल्या उदात्त आदर्शाचे जतन आणि पालन करणे.

3) भारताचे सार्वभौमत्व, एकात्मता यांचा सन्मान करणे व त्यांचे संरक्षण करणे.

4) देशाचे संरक्षण करणे आणि आवाहन केले जाताच त्याला प्रतिसाद देवून राष्ट्राची सेवा करणे.

5) देशामध्ये वर्गविरहित, आणि भेदभावविरहित बंधुत्व भावना निर्माण करणे, आणि स्त्रियांच्या प्रतिष्ठेला बाधक प्रथा नष्ट करणे.

6) आपल्या देशाची संस्कृती आणि गौरवशाली संस्कृतीचे परंपरेचे संरक्षण करणे.

7) जंगल, नदया, वन्य पशु या नैसर्गिक संपत्तीचे संरक्षण व संवर्धन करणे आणि सजीव प्राण्याबद्दल दया दाखवणे.

8) वैज्ञानिक दृष्टिकोण, मानवतावाद, ज्ञानार्जन आणि प्रगतीच्या भावनेचा विकास करणे.

9) सार्वजनिक संपत्तीचे संरक्षण करणे व हिंसाचारापासून दूर राहणे

10) व्यक्तिगत आणि सामुदायिक उत्कर्षाकडे वाटचाल करणे.

11) वयाच्या 6 व्या वर्षापासून ते वयाच्या 14 व्या वर्षापर्यंत पालकाने आपल्या पाल्याला शिक्षणाची संधी उपलब्ध करून देणे.

इत्यादी कर्तव्याचा समावेश संविधानामध्ये समाविष्ठ करण्यात आलेले आहेत.

3. राज्यधोरणाची मार्गदर्शक तत्वे :- (कलम 36 ते 51)

भारतीय संविधानाच्या चौथ्या भागात कलम 36 ते 51 मध्ये राज्याची मार्गदर्शक किंवा नीतिनिर्देशक तत्वाचा समावेश करण्यात आलेला आहे. भारताने या तत्वाचा स्विकार आर्यलँडच्या राज्यघटनेकडून केलेला आहे. मूलभूत हक्कांना न डावलता राज्यांनी करण्याच्या कामाचा समावेश मार्गदर्शक तत्वामध्ये करण्यात आलेला आहे. सरकारने कोणती कर्तव्ये पार पाडावीत यांचा समावेश मार्गदर्शक तत्वामध्ये करण्यात आला आहे. ही सर्व मार्गदर्शक तत्वे राज्यासाठी आहेत; तर मुलभुत अधिकार हे व्यक्तीसाठी असतात. मार्गदर्शक तत्वे न्यायप्रविष्ठ नाहीत. मुलभूत हक्क हे न्यायप्रविष्ठ आहेत. राज्यातील नागरिकांची सामाजिक, आर्थिक, राजकीय प्रगती व्हावी, सर्वांना समान संधी प्राप्त व्हावी. समाजवादी समाजरचना निर्माण करण्यासाठी राज्यांने काय करावे हे मार्गदर्शक तत्वांमध्ये सांगण्यात आलेले आहे.

राज्याची नीतिनिर्देशक तत्वे म्हणजे, सत्तारूढ पक्षाची एक प्रकारे 'आचारसंहिताच' होय.

देशाला कल्याणकारी राज्याकडे घेवून जाण्याचा तो एक प्रभावी मार्ग आहे. राज्याच्या नीतीनिर्देशक तत्वाच्या अभ्यासा-च्या दृष्टीने साधारणतः चार भागामध्ये वर्गीकरण करता येतो.

① आर्थिक तत्वे / कल्याणकारी तत्वे :-

1) भेदभाव न करता सर्वांना उपजीविकेचे साधने उपलब्ध करून देणे.

2) देशातील भौतिक साधनाचे वाटप लोककल्याणाच्या दृष्टिकोन-तून करावे.

3) स्त्री-पुरुषांना समान कामासाठी समान वेतन देण्यात यावे.

4) उत्पादन साधनांचे केंद्रीकरण होवू नये.

5) वृद्ध, अपंग, रुग्ण, बेकार यांना मदत देणे.

6) कामगारांचे आरोग्य व लहान मुलांची प्रकृत्ती बिघडेल अशी कामे करवुन घेऊ नये.

7) अल्पवयीन बालकाचे नैतिक अधःपतन व आर्थिक शोषण होवू नये.

8) कामगाराच्या राहणीमानाचा दर्जा वाढवावा.

9) कुटीरउद्योग व ग्रामउद्योगांना प्रोत्साहन द्यावे.

10) शेती व पशुचे संवर्धन करण्यात यावे.

DACL

② सामाजिक तत्वे :-

1) १४ वर्षाखालील मुलांना मोफत व सक्तीचे शिक्षण देण्यात यावे.

2) मागास जाती-जमाती व दुर्बल घटकांना शैक्षणिक व आर्थिक सवलती देण्यात याव्यात.

3) मादक पदार्थांवर बंदी घालावी.

4) राष्ट्रीय व ऐतिहासिक स्मारकाचे संरक्षण करावे.

5) पौष्टिक आहार, जीवनमान, सार्वजनिक आरोग्य वाढविण्यासाठी राज्यांनी प्रयत्न करावे.

6) पर्यावरणाचे संरक्षण व सुधारणा तसेच वन्यप्राण्यांच्या जीवन सुरक्षेचा शासनाने प्रयत्न करावा.

③ राजकीय / गांधीवादी तत्वे :-

1) राज्यात सर्वत्र ग्रामपंचायतीची स्थापना करावी.
2) सर्वांसाठी एकच समान कायदा निर्माण करावा.

3) न्यायविभाग हा शासकीय विभागापासून वेगळा करण्यात यावा. न्यायालयांना स्वातंत्र्य देवून सत्तेचे विभाजन करण्यात यावे. इ.

④ आंतरराष्ट्रीय तत्वे :-

1) जागतिक शांतता, सुरक्षितता आणि सुव्यवस्था कायम रहावे, असे परराष्ट्र धोरण स्विकारावे.

DACL

2) राज्याराज्यात परस्पर न्यायसंबंध प्रस्थापित करण्यासाठी प्रयत्न करणे.

3) आंतरराष्ट्रीय नैतिकता, आंतरराष्ट्रीय कायदा याबाबत जनतेत आदराची भावना निर्माण करावी.

4) राष्ट्रा-राष्ट्रामधील संघर्ष शांततेच्या मार्गाने सोडवावेत.

इत्यादी मार्गदर्शक तत्वांचा उल्लेख संविधानाच्या कलम 36 ते 51 मध्ये करण्यात आलेला आहे. याशिवाय इतरही काही कलमात राज्याची मार्गदर्शक तत्वे दिसून येतात.

उदा :-

1) 335 व्या कलमानुसार अल्पसंख्याकांना त्यांच्या मातृभाषेतून प्राथमिक शिक्षण देण्याची तरतूद आहे.

2) 350 व्या कलमानुसार हिंदी भाषेचा विस्तार करण्याची तरतूद आहे.

3) 351 व्या कलमानुसार सरकारच्या नोकरी मध्ये नेमणुक करताना. अनुसूचित जाती-जमातीचे हक्क लक्षात घेण्याचे आश्वासन दिलेले आहे.

इ. अनेक तत्वे राज्यांला मार्गदर्शन करणारी आहेत.